

До разової спеціалізованої вченої ради

ДФ 70.895.087

Хмельницького університету управління та права

імені Леоніда Юзькова

29013 м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану 8

ВІДГУК

**офіційного опонента Ігнатенко Ірини Володимирівни,
кандидатки юридичних наук, доцентки, доцентки кафедри
земельного та аграрного права Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого
на дисертацію Палійчука Володимира Богдановича на тему
«Практика ЄСПЛ як джерело земельного права України»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сучасні трансформації правової системи України, зумовлені інтеграцією у європейський простір, реформуванням земельних відносин та запровадженням повноцінного ринку землі, суттєво впливають на механізми захисту прав землевласників та землекористувачів. В умовах воєнного стану та в перспективі повоєнної відбудови країни особливої ваги набуває забезпечення принципу верховенства права та імплементація наднаціональних стандартів захисту невід'ємних прав людини, де практика Європейського суду з прав людини виступає фундаментальним правовим інструментом регулювання земельних відносин.

З огляду на це актуальним є формування чіткої доктринальної бази, яка б визначала юридичну природу та точне місце практики Європейського суду з прав людини в ієрархічній системі джерел земельного права України. Особливого значення це набуває в контексті вирішення земельних спорів, де

правові позиції Суду щодо захисту права мирного володіння землею, принципу «належного урядування» та права на справедливий суд нерідко залишаються поза належним системним урегулюванням. Зазначене породжує юридичну невизначеність, призводить до повторюваних правозастосовних помилок та перешкоджає ефективній адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів.

Надзвичайно важливим завданням є адаптація матеріальних норм земельного законодавства України до наднаціональних стандартів захисту права власності через оптимізацію категоріального апарату. Нинішній стан правового забезпечення ринку землі вимагає чіткого законодавчого закріплення та практичного впровадження розробленого Європейським судом з прав людини автономного поняття «майно» та інституту «легітимних очікувань» стосовно набуття прав на земельні ділянки. Усунення термінологічних розбіжностей та концептуальне поєднання принципів національного земельного права із конвенційними вимогами є обов'язковою передумовою для успішного виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань та наближення вітчизняного правопорядку до європейських правових моделей.

У правовій науці наразі відсутнє системне дослідження, яке б комплексно охоплювало особливості практики Європейського суду з прав людини саме як самостійного джерела земельного права України в умовах сучасних викликів. Наявні теоретичні напрацювання мають здебільшого локальний характер, що підкреслює своєчасність та вагомість дисертаційної роботи В. Б. Палійчука як першого в Україні комплексного дослідження зазначеної проблематики.

Усе це свідчить про наукову та практичну важливість обраної теми, її актуальність для формування ефективної правової політики у сфері земельних відносин, а також для розвитку доктрини земельного права в Україні. Проведене дисертантом Палійчуком В. Б. комплексне дослідження практики Європейського суду з прав людини як джерела земельного права

України є новим у земельно-правовій науці нашої держави, та за своїм змістом і значенням для розвитку як земельного законодавства України, так і земельних відносин є надзвичайно актуальним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечуються за допомогою ефективного використання різноманітних загальнонавчаних і спеціальних методів наукового дослідження. Також це досягається через узагальнення теоретичних висновків та концепцій, які висвітлені у літературних джерелах, правових документах і програмах. З позитивного боку необхідно відмітити надзвичайно чітке та правильне визначення дисертантом предмета та об'єкта дослідження. Предмет дослідження становить правова природа практики Європейського суду з прав людини як джерела земельного права України, зміст правових позицій Європейського суду з прав людини та їх застосування при вирішенні земельних спорів. Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері формування та застосування норм земельного права України. Правильне розуміння об'єкта та предмета дослідження дозволило В. Б. Палійчуку зробити свою наукову ідею цілісною, обґрунтованою та донести до наукової громадськості власні ідеї та пропозиції, а також уникнути формалізму й зробити дисертацію реальним внеском у науку земельного права.

Оцінюючи дану дисертацію в цілому, потрібно відмітити методологічну продуманість та теоретичну послідовність його плану, що, безперечно, позитивно відбилося й на отриманих дисертантом наукових результатах. Методологічну основу складають загальнонаукові і спеціально-юридичні методи наукового пізнання: діалектичний, формально-логічний, історико-правовий, порівняльно-правовий, системний та інші. Зокрема, діалектичний метод правового дослідження був використаний з метою аналізу динаміки розвитку правових позицій Європейського суду з прав людини та їхнього зв'язку із земельними правовідносинами. Формально-

логічні методи були застосовані для аналізу законодавства, дослідження його внутрішніх суперечностей, підготовки пропозицій щодо законодавчих змін, систематизації правових позицій Суду як джерела земельного права, визначення місця практики Європейського суду з прав людини у системі джерел тощо. За допомогою історико-правового методу було досліджено генезис розвитку принципу «належного урядування», вимог, що ставить Суд перед державними органами, що втручаються у право власності на землю, розвиток законодавства в контексті концепції «суспільних інтересів». За допомогою статистичного методу було здійснено аналіз статистичних даних щодо кількості звернень до Європейського суду з прав людини, досліджено частоту використання правових позицій Суду вітчизняними судами, статистичні причини реформування двоступеневої системи захисту конвенційних прав тощо. Порівняльно-правовий метод наукового дослідження було використано з метою порівняння законодавства України із законодавством Великої Британії, Ірландії, Іспанії, Німеччини та інших країн щодо ролі та місця практики Європейського суду з прав людини як джерела земельного права. Системний метод був використаний для підготовки законодавчих ініціатив, встановлення місця практики у системі джерел, виявлення проблем застосування практики Суду при вирішенні земельних правовідносин, тощо.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Необхідно підкреслити, що всі основні завдання дисертаційного дослідження були успішно реалізовані на належному науковому рівні. Зміст роботи цілком відповідає поставленій меті та відображає послідовність і логіку проведеного дослідження. Дисертація істотно доповнює наукові напрацювання у сфері земельного права, зокрема стосовно практики Європейського Суду з прав людини як джерела земельного права України. У роботі узагальнено напрацювання як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, що розглядали різні аспекти зазначеної проблематики у теоретичній та практичній площині, а також визначено перспективні напрями вдосконалення правового

регулювання земельних відносин.

Дослідження відзначається логічною побудовою та змістовною наповненістю, що забезпечило комплексність і системність отриманих науково значущих результатів. Структура дисертації сформована відповідно до поставлених завдань. Робота викладена на 217 сторінках і включає анотацію, вступ, два розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки та додатки. Також містить список використаних джерел, що налічує 174 найменування. Оформлення дисертації відповідає вимогам чинного законодавства України.

Структура роботи та кількість використаних наукових джерел свідчать про ґрунтовність проведеного дослідження. Автор спирається на сучасні праці відомих фахівців, веде наукову дискусію з окремими дослідниками щодо спірних положень, формулюючи власну аргументовану позицію, та пропонує оригінальну оцінку відповідних правових явищ.

Ступінь апробації та впровадження результатів дисертаційної роботи. Результати дослідження В. Б. Палійчука були належним чином апробовані. Основні теоретичні та практичні положення й результати дослідження висвітлено у 16 публікаціях, 7 із яких – статті у фахових виданнях, 1 у науковому виданні *Visegrad Journal on Human Rights*, який належить до періодичних наукових видань держав, які входять до Європейського Союзу (Словаччина), а також 8 – тези виступів на науково-практичних конференціях.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є авторською науковою працею та відповідає необхідним вимогам щодо наукової новизни в частині представлених результатів дослідження. З огляду на тематику роботи слушною видається низка висновків та пропозицій дисертанта, серед яких варто відзначити такі.

Доцільно підтримати вперше висловлену позицію про те, що практика Європейського суду з прав людини має прецедентну правову природу як джерело земельного права України, що характеризується нормотворчим

характером правових позицій Суду, його наднаціонально-ієрархічною роллю стосовно національних судів, законодавчим обов'язком використовувати практику як джерело права, а також наявністю аналога *ratio decidendi* у рішеннях та ухвалах Європейського суду з прав людини.

Безсумнівний науковий інтерес становить наведене автором доктринальне визначення практики Європейського суду з прав людини як джерела земельного права України. Здобувач пропонує розуміти під цим створюваний наднаціональною судовою установою в процесі тлумачення Конвенції інтерпретаційно-правовий прецедент, що є обов'язковим для використання при регулюванні земельних правовідносин та вирішенні земельних спорів в Україні.

Заслуговує на окрему підтримку висновок здобувача, яким визначено місце практики Європейського суду з прав людини у системі джерел земельного права, а саме, зважаючи на нероздільну правову природу практики Суду і Конвенції та на примат міжнародного права над національним, в ієрархії джерел права практика Європейського суду з прав людини займає те ж місце, що і Конвенція, а саме нижче Конституції, але вище законів України.

Вагомим теоретичним здобутком дисертанта є удосконалення наукового розуміння поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини в розрізі земельного права України. Схвалення заслуговує підхід автора, згідно з яким зміст цієї категорії деталізується через поєднання рухомих і нерухомих об'єктів (зокрема, земельних ділянок та прав на них) з економічними інтересами (ліцензіями), а також легітимними очікуваннями щодо набуття чи захисту певних економічних активів, включаючи майнові вимоги, які мають достатню правову підставу у національному законодавстві.

Глибокий науковий інтерес становлять сформульовані здобувачем підходи щодо правових вимог, яких повинна дотримуватись держава при вирішенні земельних спорів з урахуванням практики Європейського суду з прав людини з метою гарантування права особи на справедливий суд.

Дисертант переконливо довів, що вітчизняна система захисту земельних прав має відповідати сукупності обов'язкових критеріїв, серед яких: наявність чіткого законодавчого підґрунтя для діяльності суду та суворе дотримання ним встановлених процедур; забезпечення суб'єктивної та об'єктивної неупередженості суддів із повним виключенням ризиків правомірного чи неправомірного втручання у судовий процес з боку інших суддів або державних органів; наявність у учасника земельного спору реальної можливості виконати остаточне судове рішення, а також визнання абсолютно несумісною з принципом верховенства права практики надання певним державним органам (зокрема, органам прокуратури) необмеженого часовими рамками права опротестувати або оскаржити остаточне рішення суду.

Інші наукові положення, які сформульовані в дисертації та в опублікованих працях дисертанта, також містять елементи наукової новизни та сприяли відображенню результатів, науковому пізнанню проблематики, охопленої предметом дисертаційного дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження містить посилання на згадані автором у тексті джерела інформації при використанні ідей, розробок, тверджень, дотримано положення законодавства про авторські права, надано повну та достовірну інформацію про результати наукової діяльності, а також використані методи дослідження. Вказане дозволяє зробити висновок про дотримання дисертантом вимог академічної доброчесності.

Оцінюючи дисертаційну роботу в цілому, необхідно відмітити, що наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертаційній роботі В. Б. Палійчука, є належним чином обґрунтованими та характеризуються високим ступенем наукової достовірності, оскільки базуються на чинному законодавстві України та достатньо повній літературній базі, яка відображає досягнення вітчизняної земельно-правової науки та юридичної науки в цілому. Вищезазначене свідчить про досить високу практичну значимість дисертаційного дослідження В. Б. Палійчука.

Водночас, попри наявні позитивні аспекти дослідження, слід зауважити, що окремі положення дисертації В. Б. Палійчука мають **дискусійний характер або потребують додаткового обґрунтування:**

1. У роботі дисертант обґрунтовує прецедентну правову природу практики Європейського суду з прав людини як джерела земельного права України та пропонує її авторське дефініційне визначення як інтерпретаційно-правового прецеденту. Водночас на сторінках 87-91 автор детально досліджує юридичну природу консультативних висновків Європейського суду з прав людини і доходить висновку, що вони не є джерелом права, оскільки не мають обов'язкової правової сили, хоча й повинні враховуватися вітчизняними судами під час вирішення питань, пов'язаних із гарантованими Конвенцією правами.

На основі цих тверджень, було б цікаво при захисті роботи почути думку автора з приводу того, чи не вбачає він теоретичного протиріччя у позбавленні консультативних висновків Європейського суду з прав людини статусу джерела права, враховуючи, що вони приймаються тією ж наднаціональною судовою установою в процесі автентичного тлумачення Конвенції та її Протоколів? Яким чином, на думку дисертанта, запропоноване ним доповнення до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щодо врахування консультативних висновків вплине на стабільність правозастосування, і чи не призведе це на практиці до розмивання меж між обов'язковими інтерпретаційними прецедентами та необов'язковими актами Суду у земельній сфері?

2. Здобувач на сторінках 129-138 детально аналізує сутність категорії «інтереси суспільства» як складової елементів триступеневого тесту Європейського суду з прав людини на правомірність позбавлення особи права власності на землю. Автор пропонує власне визначення цього поняття в контексті практики Суду, підкреслюючи, що інтереси суспільства охоплюють політичні, економічні, екологічні, безпекові та інші потреби, які

виправдовують втручання за умови дотримання принципів законності та пропорційності (стор. 180).

При цьому в роботі бракує позиції автора щодо того, яким чином має бути нормативно деталізоване правове регулювання балансування цих «інтересів суспільства» в умовах наявності широкої дискреції національних органів влади? Які саме критерії чи правові запобіжники, на думку дисертанта, доцільно закріпити на рівні земельного законодавства України, щоб виключити ризики свавільного або суб'єктивного тлумачення «публічних потреб» суб'єктами владних повноважень під час примусового припинення прав на земельні ділянки, особливо у випадках, коли йдеться про вилучення земель для приватних інвестиційних проєктів, які декларуються як такі, що мають суспільне значення? Хотілося б почути розширені міркування з цього приводу під час публічного захисту дисертації.

3. Досліджуючи складові елементи «триступеневого тесту» Європейського суду з прав людини у контексті земельних спорів, здобувач приділяє значну увагу принципу пропорційності (стор. 138-141), який передбачає дотримання справедливого балансу між інтересами суспільства та приватного власника. Автор цілком обґрунтовано зазначає, що невід'ємною умовою правомірного позбавлення або обмеження прав на землю у практиці Суду є наявність компенсації, її адекватний розмір, а також своєчасна поведінка державних органів. Водночас у роботі бракує деталізації правового механізму реалізації цих вимог у національному земельному законодавстві. Зокрема, хотілося б почути позицію дисертанта стосовно того, як саме на рівні норм Земельного кодексу України має бути врегульовано порядок визначення «справедливого розміру компенсації» за вилучення земельних ділянок для суспільних потреб, якщо ринкова вартість землі суттєво відрізняється від її нормативної грошової оцінки? Які конкретні законодавчі запобіжники пропонує здобувач для того, щоб унеможливити ситуації, коли тривала невиплата державою присуджених сум за відібрані земельні ресурси визнається Європейським судом з прав людини

порушенням права мирного володіння майном, зважаючи на обмежені фінансові можливості державного бюджету у сучасних реаліях? Висловлення здобувачем власних міркувань стосовно окреслених питань під час публічного захисту дисертації дозволить повніше оцінити практичне значення сформульованих ним теоретичних висновків.

4. Дисертант у підрозділі 2.2. слушно відзначає значущість принципу «належного урядування» у межах практики Європейського суду з прав людини та структурує вимоги Суду до діяльності публічної адміністрації у сфері земельних правовідносин (обов'язок діяти вчасно, послідовно, дотримуватися власних процедур та покладати негативні наслідки своїх помилок на державу, а не на землевласників).

У цьому контексті цікаво почути позицію автора щодо новітніх практичних тенденцій, коли в умовах воєнного стану та необхідності забезпечення національної безпеки державні органи змушені діяти у формі швидкого, оперативного та подекуди дискреційного втручання у земельні права (наприклад, при примусовому відчуженні, вилученні або встановленні особливих режимів використання земель для потреб оборони). Оскільки практика Європейського суду з прав людини вимагає суворого дотримання процедур і мінімізації помилок владних органів, хотілося б з'ясувати позицію автора щодо того, яким він бачить правовий механізм збалансування вимог принципу «належного урядування» (зокрема, щодо обов'язку держави негайно виправляти власні помилки та компенсувати збитки) з нагальними безпековими та безпеково-публічними потребами держави в особливий період? Які зміни до чинного законодавства, що регулює управління земельними ресурсами в умовах кризових ситуацій, доцільно внести, щоб забезпечити триступеневий критерій правомірності втручання Європейського суду з прав людини без втрати оперативної спроможності суб'єктів владних повноважень?

Викладені зауваження мають дискусійний характер і не впливають на загальну наукову значущість дисертаційного дослідження. Вони, швидше,

окреслюють напрями для подальших наукових розвідок у межах обраної тематики.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Палійчука Володимира Богдановича на тему «Практика Європейського суду з прав людини як джерело земельного права України» є самостійною кваліфікованою науковою працею. Представлені у дисертації положення науково обґрунтовані, а здобувач на належному рівні виконав поставлене наукове завдання та оволодів методологією наукової діяльності.

Дисертаційне дослідження Палійчука В. Б. відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а Палійчук Володимир Богданович заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 - Право).

Офіційний опонент:

**Кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

Ірина ІГНАТЕНКО